

УДК 811.161.2'373.2-112

Ольга Царенко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ОПОЗИЦІЯ ДОБРО / ЗЛО В КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОМУ ПАТЕРИКУ

© Царенко О., 2008

У статті на матеріалі Києво-Печерського патерика розглянуто способи репрезентації семантичного простору «добро» і «зло», який втілюється в лексемах *добро* і *зло*, що виражають категоріальне значення, та їх синонімах, назвах осіб, учинків, прикметниках, що реалізують семантику «добрий» і «злий».

In article on material Kyiv-Pechersky patetic ways of representation of semantic space “kindly” and “angrily” which are realized in lexemes *kindly* and *angrily* are considered, that express categorical value, their synonyms, names of persons, acts, adjectives which realize semantics “kind” and “malicious”.

Проблеми становлення і розвитку лексико-семантичної системи української мови завжди актуальні. Всебічне вивчення словникового складу мови на різних хронологічних зрізах дає змогу з'ясувати закономірності розвитку словникового складу мови. Лексика писемних пам'яток, що відображає духовну сферу життя людини, ще не була об'єктом спеціального вивчення в українському мовознавстві.

Відзначимо, що у вітчизняній лінгвістичній науці є праці, в яких розглядають лексичні одиниці, що відтворюють морально-етичні ідеали. Етичній лексиці російської мови XIV–XVII ст. присвятила статті А. Г. Степанян [6–8]. С. А. Аверіна дослідила моральні, етичні поняття (*милосердя, людинолюбність* та ін.) на матеріалі семантики і синтаксичних зв'язків складних слів [1]. На матеріалі давньоруських пам'яток Р. В. Алімпієва описала концептуальний простір «добро» – «зло» [2]. У ракурсі концептуального аналізу на лексичному матеріалі давньоруських текстів розглянуто поняття *любов, милосердя, віра, вірність, чеснота, зло, гріх, ненависть* та ін. у монографії Г. В. Межжеріної «Людина в мовній картині світу часів Київської Русі». У ній на матеріалі іменників і прикметників реконструюють ментальний універсум людини Київської Русі, експлікують концептосферу фрагмента «соціально-етична оцінка особи» [5]. Концепти *гріх, зло, добро, милосердя, жорстокість* та особливості їх національного сприйняття простежує шляхом дискурсивного аналізу на матеріалі української, передусім класичної, а також сучасної художньої літератури В. І. Кононенко у монографії «Концепти художнього дискурсу» [4].

Матеріалом нашого дослідження став «Києво-Печерський патерик» – одна із знакових книг в історії українського народу. У сучасному мовознавстві не існує спеціального лінгвістичного дослідження тексту Патерика, хоча пам'ятка відіграла чималу роль у духовному житті українського народу.

Аналізуючи зміст цього твору, літературознавці та філософи особливо наголошують на тому, що в ньому піднесено морально-етичні цінності наших співвітчизників. Наприклад, В. Горський вважає, що «Києво-Печерський патерик» дає змогу дослідникові не лише реконструювати сутність морального ідеалу, а й збагнути глибину проникнення давньоруської писемної культури у

внутрішній духовний світ людини... Новели, що складають зміст Патерика, не лише маніфестують моральний ідеал, а й приділяють особливу увагу зображенню шляху до цього ідеалу. Автори Патерика зосереджуються на зображенні внутрішнього світу людини, боротьбі суперечливих устремлінь у її душі [3, с. 66]. Однак, незважаючи на вагомість цієї пам'ятки в духовному житті українського народу, їй досі бракує мовознавчих досліджень. Саме це й визначає актуальність нашого дослідження. Оскільки пам'ятка відображає моральний ідеал, у статті проаналізовано лексичні засоби вираження опозиції *добро / зло*.

Добро і зло – це найзагальніші поняття, в яких виявляється специфіка моралі, окреслюється моральний ідеал і в релігійній, і у світській етиці. Згідно з християнським віровченням, джерелом добра є Бог, і він сам є добро. Отже, закономірно, що в Києво-Печерському патерику як пам'ятці релігійного змісту поняття про добро втілюється насамперед у лексемах на позначення Бога, що часто супроводжуються традиційними епітетами *благый, человеколюбивый*, які є виразниками ідеї добра як Божої сутності, напр.: *Человеколюбивый же Господь възложи сему Титъ въ страну Гречьскую и тамо остръицися* (16; тут і далі цитуємо за виданням: Абрамович Д. Києво-Печерський патерик: Репринтне видання. – К.: Час, 1991. – 280 с.); *Благый же Богъ не попусти ему отъити от страны сея* (25).

Добро, що має божественне походження, номінується в досліджуваній пам'ятці церковнослов'янськими – лексемами *благодать*, яка в давньоруський період функціювала зі значеннями «доброта, милосердя, милість», «добродіє, праведність», «благополуччя, блага (матеріальні або духовні)» (СДРЯ, I, с. 205–206), іменниками-композиціями з частиною *благо* (*благодать* «добро, благодіяння», «благодать, дар, милість (Божа)», «вдячність // слава, хвала (стосовно Бога)» (СДРЯ, I, с. 179–181), *благосердие* «добросердність, доброта, милосердя» (СДРЯ, I, с. 208) та ін.), що супроводжуються означенням *божая*, напр.: *Симонъ же глагола: «аще хоцещи, подаси ми, можеши бо по даннѣхъ ти благодати от Господа, иже именована ты преподобнымъ»* (4); *Блаженъ и треблаженъ сподобивыйся положень быти, великы благодати и милости от Господа* (8); *Отроча же растяше кормимъ родителейъ своихъ, и благодать божию бѣ на немъ и духъ святыи бо измлада вселися въ нь* (22); *О благодати божию! Еже бо испрѣва мѣсто назнаменаеши и благословивъ, пажить сътвори* (22); *И кто исповѣсть благосердие божию!* (22).

На позначення добра, дарованого Богом, функціює слово *милость*, напр.: *и азъ вамъ дамъ милость въ будущемъ вѣцѣхъ строителю сею ради Антоніа и Феодосіа* (11); *С ними же буди и намъ милость въ сій вѣкѣ и въ будущій о Христѣ ісусѣ, Господи нашемъ* (15).

Репрезентантом поняття про добро в Києво-Печерському патерику є питомий іменник *добро* (ЕСУМ, II, с. 98), який відзначається широким семантичним обсягом, набуває абстрагованості, синкретизуючи в собі і вчинки людей, і їх помисли, і результати людської діяльності. Узагальненість семантики іменника *добро* відзначено й у лексикографічних працях. У «Словнику давньоруської мови (XI–XIV ст.)» проаналізовані лексеми зареєстровано зі значеннями: *добро* «1) усе позитивне; 2) те, що корисне, приємне; 3) майно» (СДРЯ, II, с. 479). З узагальненим значенням функціює це слово в досліджуваній нами пам'ятці. Автори Києво-Печерського патерика, прагнучи донести євангельське вчення до свідомості читачів про необхідність творити добро, цитують Христові слова, напр.: *Тако и насъ научилъ есть: «молите бо, рече, за враги ваша и добро творите ненавидящимъ васъ, и благословите кленущаа вы»* (100).

Сповідування людиною добра як життєвого вибору проявляється у здійсненні добрих учинків. Згідно з християнським ученням, віра без діла є мертвою, і самою тільки вірою не можна досягти вічного життя. Лінгвальним позначенням доброго вчинку в Києво-Печерському патерику стають словосполуки, компонентом яких є іменник *діло* та означення, виражене прикметником *добре*. Ця словосполучка реалізує узагальнене значення, позначено оцінкою і не містить семантики конкретної дії: ... *Глаголя ему тако: «рци сынови моему Георгию, яко вся възсприяхъ благаа молитвъ ради святого, подмися и ты, чадо, пріити въ слѣд мене добрыми дѣлы»* (86); *Къ тѣмъ бо рече Господь: «тако да просвѣтитъ свѣтъ вашъ предъ человеки, да видять добраа ваша дѣла и прославятъ отца нашего, еже есть на небесѣхъ»* (110). Неодноразово словосполуку *добрі діла*

засвідчено і в контекстах, де подано характеристику Феодосію Печерському. Відзначимо, що, здебільшого, названу лексичну одиницю вживають у формі множини, що реалізує ідею здійснення добрих справ не як одноразового акту, а як життєвого вибору ченця: ...*бѣ бо измлада житієм чистым украшенъ и добрыми дѣлеса, вѣроу же смыслом наипаче* (21); ... *блаженный отецъ нашъ Феодосіе просіа паче солнца добрыми дѣлы* (42).

Лексема *добро* – це частина композита *добродѣтель*, що в тексті пам'ятки вжито на позначення моральних чеснот: *Но, о святыи отче Феодосіе, сам наполюни недостаткы наша своими добродѣтелями* (90); *Бысть мужъ съвершенъ въ всякои добродѣтели, именемъ Онисифоръ, прызвитерь саном, и прозорлива дара исподобися от Бога, еже видѣти на всяком человеце съгрешеніа, и ина исправленіа того повѣдуютъ, но се едино скажю* (104); *Сыа 3 вещи болѣ всѣх добродѣтелии суть, яко же Афанасіе Затворникъ свѣдительствова* (122). У давньоруський період лексема *добродѣтель* уживалася зі значеннями «добросчесність, дотримання правил християнської віри та моралі» (СДРЯ, II, с. 484).

Іменник *добродѣтель* засвідчено в контекстах, де він вступає в гіперо-гіпонімічні відношення з найменуваннями конкретних чеснот, що позначено абстрактними іменниками: *И оттуду дастъ себе на въздръжаніе и послушаніе и чистое и смиренное житіе, яко превъзъйти ему всѣх добродѣтелию; его же послѣ де поставиша епископом Новуграду за премногую его добродѣтель* (127); *Сей блаженный Григоріе прииде к святому отцю нашему Феодосію в Печерський манастырь и от него наученъ бысть житію чернеческому, нестяжанію, смиренію, послушанію и прочим добродѣтелем* (134).

Підкреслюючи особливу побожність і праведність окремих ченців, автори вживають слово *добродѣтель* у словосполучі з атрибутивом *чюдень*: *Прославляеть бо Господь славящаа его, яко же въ истинну сего блаженаго добляго мужа, високаго житіем, чюднаго въ добродѣтелех, изряднаго въ чудесѣх, блаженаго Феодосіа, благоволи Богъ явити своего угодника* (78); *Бяше же день вторникъ, въ вечеръ глубокъ поях съ собою два мнима, чюдна мужа в добродѣтелѣх, иному же не вѣдуюцю никому же, и яко приидохом въ печеру, молитвы и моленіа сътворяше с поклоненіем и псаломьское пѣніе пѣвши, тажде прияхомся дѣлу* (80). Особливістю сполучуваності іменника *добродѣтель* є здатність його поєднуватися з дієсловом *жити*, що передає семантику «спосіб життя» (СДРЯ, III, с. 264): *живъ въ добродѣтели лѣтъ 40, не исходя ис печеры* (18).

Семантику праведного, побожного життя виражали також прикметники *добрыи*, *добродѣтельный*, напр.: *О нема же снози свѣдительствоуютъ о добрѣм его житію и послушанію и еже къ всѣм покорѣніе стяжа* (51); *Како възмогу, брате, исповѣдати святых мужъ, бывших въ честнѣм том и блаженнѣм манастыри Печерском, их же ради добродѣтельнаго житіа и поганіи крестишиася и быша мниси, яко же оного ради блаженаго, предреченаго Христова мученика Герасима Жидове крестишиася, сего же ради стратотерпѣца Никона Половци быша черноризци* (110); *Его же вси свѣдають ту суцію черноризци добродѣтельное его житіе и послушаніе* (113).

Основним лексичним засобом позначення зла є питомий іменник *зло* (ЕСУМ, II, с. 266), який у пам'ятках киеворуського періоду вживався зі значеннями «все недобре, погане, лихе (протилежне добру) // гріх», «злість, злоба, ворожнеча», «біда, нещастя» (СДРЯ, III, с. 408–409). У досліджуваній пам'ятці простежується ідея постійної боротьби добра зі злом та необхідність людині робити вибір між ними, умінням їх розрізняти, що передано за допомогою поєднання антонімічних слів *добро* і *зло* в межах одного контексту, напр.: *Обличашеего мыслъ и утѣшаше брата, и аще кому глаголаше что добро ули зло* (93).

Лексема *зло*, позначаючи вчинки людей, як і її антонім *добро*, здебільшого не виражала семантики конкретної дії. У Києво-Печерському патерику іменник *зло* засвідчено у структурі дієслівної словосполучки *зло (сѣ)творити*: *Тогда печерникъ вѣровавъ яко брату, и готовить свое исхоженіе печеры, пристроить возы и ларца, в ня же съкровище събереть, да изыидеть амо же хоцеть повеленіем бѣсовьским, да сътворить ему что зло своим кознодѣйством, еже от Бога отлучити и святого мѣста, и от дому Пречистыа и преподобных отецъ наших Антоніа и Феодосіа* (164). Однак звернемо увагу на те, що в більшості випадків це словосполучення засвідчено із

заперечним значенням, що виражається за допомогою лексем *никому, ниединого*, напр.: *Но обаче онъ, аще и вельми разгнѣвался бѣ на блаженнаго, но не дрѣзну ниединого же зла сътворити тому, видяше бо его мужа преподобна и праведна суца, яко же и преже многажды же его ради завидяше брату своему, еже таковаго свѣтильника иматъ въ области своеи* (67). У наведеному контексті думка про неможливість учинити зло є наслідком внутрішнього переконання особи. Інші фрагменти засвідчують, що часто повторювана словосполучка *никому же зла сотвори* передавало ситуацію переходу людини від гріховного до праведного життя. Переоцінка життєвих орієнтирів ставала наслідком великого душевного потрясіння, спогляданням якогось чуда, що змусило їх широко увірувати в Бога і змінити свій спосіб життя, напр.: *Они же, видѣвши чудо, и убояшася, и трепетни бывше, возвратишася в дом свои, и оттолѣ умплишася никому же зла сътворити, якоже и старѣишии их съ иными трети пришедше къ блаженному отцю нашему Феодосію покаются того, и исповѣдаша ему бывшее* (53); *Они же отъидоша, славяще Бога и блаженнаго Феодосіа, яко оттолѣ тѣм умилитися и никому же зла сътворити, но своими труды доволнымъ быти* (57). Позитивне значення мала конструкція *ничто же зла пріать* і вказувала на чистоту та безгрішність особи, про яку йтиметься: *Блаженный же отрокъ, яко ничто же зла пріать, облькшиися и шед служаше* (27).

Ідею, що протистояти злу можна тільки добром, реалізує фразема *зъло за зъло* (СДРЯ, III, с. 409), яка функціонує у структурі заперечного речення, напр.: *Рече же блаженный: «еже человекъ сѣть, то и пожнетъ; понеже остави мя гладна и жадна, и самъ въспріалъ есть сіе, съгавъ Богови и мою худость презрѣвъ. Но обаче учими есмы не въздаати зла за зло, шедше рѣците ему: «зоветь тя Пиминъ, и вѣставъ, приходи сѣмо»* (182).

У пам'ятці опозиція добра і зла втілена в постійно повторюваному епітетові до назви диявола, чий образ змальовано через призму добра, антиподом якого він є, напр: *Ненавидяй же добра діаволь, иже всегда рыкаеть, яко левъ, ища кого поглотити, и сътвори има вражду, и тако ненависть вложи има, яко и в лице не хотяху видѣти другъ друга* (122) (див. ще сс. 25, 33, 77 та ін.).

Життя ченців – героїв Києво-Печерського патерика проходило в постійній боротьбі доброго начала в них зі злом: *Иже от матере многы и лютыя раны приемля, и сим хотяще отвратити его злый врагъ нашъ от добраго помысла святого отрока, видюще бо окаанный льстець, яко от сего хотяше побѣженъ быти, тѣм же и многы бѣды наведе на нь* (88). Це протиборство реалізовано в контекстах з лексемами відповідної семантики: *Он же, вже по истинѣ теплый душею на Божію любовь – Варлаамъ, идыи путем и узрѣ распалину калну суцу, скоро вшед в ню и божією помощію съврѣже одежду съ себе и своими ногама попираше ю въ калѣ, попираа с тѣмъ и злыя помыслы лукаваго врага* (34).

Характерним для патерика, як і для християнського вчення, є те, що злом вважається не тільки скоєна дія, а й задумана. Поняття «бажати зла» передавалося словосполучкою *мислити зло*: *И в то врѣмя прииде Василей от посланнія ігумена, иже преже спасый печерника от помышленія злаго* (164).

На позначення злих учинків уживається словосполучка *злѣ дѣла* і співвідносний з нею композит *злодѣйство*, напр.: *А мнѣ грешному по моим злым дѣламъ будет мучитися съ душами грѣшными у муках вѣчных* (31); *Но и к сему врагъ діаволь страхованія ми творя, хотя мя оттуду отгнати, и ощутих его злодѣйство* (140).

Концепти добра і зла відображено також у назвах осіб. На позначення доброї людини засвідчено іменник *добродѣтель*, напр.: *Сій же Петръ пад пред ногами его, съ слезами глаголя: «увы мнѣ, господине мой и добродѣтелю мой и драгый мой животе!»* (116).

У Києво-Печерському патерику відбито думку про те, що зло може мати антропологічне походження, яке виникає внаслідок злої природи людини, і саме така людина найменше здатна протистояти диявольському впливу. На позначення злої за своєю суттю людини вжито словосполучку *злый(и) человек(и)*, напр.: *Бѣсъ убо приходящаго быти не вѣсть; но еже самъ съдѣя и научи злыа человекы, или убити, ли украсти, сіа възвещаеть* (126); *Имѣаше бо блаженный обычай по всяком пѣнїи запрезальныа творити молитвы; не терпя же старый врагъ прогоненія от*

него, немогий чимъ инѣм житію его спону сътворити, научи злыа челоѡки, да покрадутъ его (134). Поняття зла людина реалізувало своє значення в субстантивованому прикметнику зльий: *Благаа ли въсприяхом от руки Господня, – злых ли не терпым»?* (108); *Сему же не хотящу приити, нужею приведоша его из пещеры. Князь же рече ему: «все, еже повелѣлъ ми еси сътворити сему злomu, и сътворити, тебе же хоцу въ отца мѣсто имѣти»* (170). У Києво-Печерському патерику засвідчено іменник злодій, напр.: *Странныя же, много укоривши, отпусти, сама же в дом свой възвратившия. яко нѣкоего злодѣя водящи связана. Тольми же бѣ гнѣвомъ одръжима, яко въ дом свой ей пришедши бити его, дондеже изнеможе* (25); *И се, по изволенію Божію, случися имъ миновати мимо едино село манастарьское, и единъ от злодѣй тѣх связанных, покывавъ главою на село то, глаголаше, яко нѣкогда в едину ноць...* (65).

У досліджуваній пам'ятці на позначення зла функціює церковнослов'янське злоба. Він може позначати внутрішню рису людини: *Блаженный же рече ему: «Господь отъятъ вражду межю нама. Се сътвори роптанія ради твоего, да не въ вѣкы враждоваль, съблюдеши злобу на мя* (158); *И пакы ратникъ діаволь въздвизаетъ бурю на преподобныа: обрѣтаетъ нѣкоего от княжих съвѣтник, люта и сверѣпа, и неподобна нравом и дѣломъ и всею злобою* (170), а в наведеному далі контексті слово злоба є синонімом до іменника грѣх і вживається як гіперонім до конкретних найменувань грѣхів, напр.: *Молю вы убо, братие, подвижемся постом и молитвами, и попечемся о спасеныи душъ наших, и възвратимся от злобъ наших и от путій лукавых, еже суть сіе: любодѣанія, татьбы, клеветы, празднословія, которы, піанства, объяденія, братоненавидѣніа* (41). На позначення стану людини, в душі якої оселилося зло, вживали префіксальні деривати словотвірного гнізда іменника злоба, напр.: *Тѣм жу и еще от них в работѣ суце, и въ озлобленіи лютѣ, припадаем ти, мльбу приносяще: въздвигни руцѣ твои о нас къ владычицѣ дѣвѣ и пречистѣи Богородици* (93); *Аще бо и ключить ти ся озоблену быти, и пришед нѣкто възвѣститъ ти, яко онъ сице потяза тя алѣ, рци же възвѣстившему ти: «аще укори мя, но брат ми есть, и достоинъ нсмъ того, не о собѣ же творить, но и врагъ діаволь поустиль есть его на се, да вражду сътворить межю нами* (100).

Специфічною є семантика прикметника зла у сполученні з іменником віра, в якому реалізовано суб'єктивне ставлення людини однієї віри до людини з іншим віросповіданням. Атрибутив зла в наведених далі контекстах не є абсолютною оцінкою віри, а виражає опозицію «свій – чужий», напр.: *Вѣра их зла и законъ их нечистъ есть: въ Савеліеву вѣру и въ ины многыа въступили суть ереси и всю землю осквернили* (190); *Не слыша ли, окаане и развращеннѣ злою вѣрою, писано бо есть: «такое глаголетъ Господь: «единъ Богъ, едина вѣра, едино крещеніе». И Господь рече тако: «лѣпо намъ испльнити всяку правду», да сіа вся испльнивь, и пакы възыде на небеса и ученикы своя пославь на проповѣданіе въ конца вселенныа. Тѣмъ же ты, зловѣрне, толико дѣтъ дрѣжавъ православную вѣру, и ныне въвратиль ся еси на зловѣріе и поученіе сатанино* (192). У цьому значенні прикметник зла вступає в синонімічні зв'язки з лексемами *неправеднаа, развращенна, погыбельна*. Сполука *зла віра* стала основою для творення композитів, поданих різними частинами мови, напр.: *зловѣрне, зловѣріе*.

Отже, опозиція *добро / зло* в Києво-Печерському патерику головно втілено в лексемах *добро* і *зло*, що виражають категоріальне значення, та їх синонімах, назвах осіб, учинків, прикметниках, що реалізують семантику «добрий» і «злий».

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови: В 7 тт. Т. 1–5 / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2006. СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Гл. ред. Р.И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1988–2004.*

1. Аверина С. А. *Человеколюбие и милосердие (сложное слово в агиографическом тексте) // Динамика русского слова: Межвуз. сб. статей к 60-летию проф. В. В. Колесова. – СПб., 1994. – С. 55–62.* 2. Алимпиева Р. В. *О концептуальном пространстве «добро» – «зло» в древнерусском языке XI–XIV вв. // Семантика языковых единиц и категорий в диахронии: Сб. науч. тр. – Калининград:*

Изд-во Калинингр. ун-та, 2001. – С. 3–11. 3. Горський В. Образ святості в давньоукраїнській культурі (на ґрунті аналізу «Киево-Печерського Патерика») // Українське барокко: Мат. I конгресу Міжнар. асоц. українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.). – К., 1993. – С. 65–70. 4. Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу: Монографія. – К.–Івано-Франківськ, 2004. – 248 с. 5. Межжеріна Г. В. Людина в мовній картині світу часів Київської Русі: Монографія. – К., 2005. – 448 с. 6. Степанян А. Г. Доброта, милосердя // Русская речь. – 1985. – № 1. – С. 149–152. 7. Степанян А. Г. Правда и истина // Русская речь. – 1984. – № 2. – С. 142–145. 8. Степанян А. Г. Становление терминов мораль и нравственность в русском языке // Русское языкознание. – 1984. – Вып. 8. – С. 42–47.

УДК 930.1

Світлана Кучеренко

Одеська державна академія будівництва та архітектури

ІСТОРІОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ: СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ

© Кучеренко С., 2008

У статті розглянуто еволюцію поняття «історіографічна ситуація», показано формування та розвиток цього поняття, виявлено його специфіку порівняно з іншими поняттями, визначено доцільність цього поняття у методології історії, історичної науки та перспективи його подальшої розробки.

In this article evolution of concept “a historiographic situation” is tracked, formation and development of the given concept is shown, its specificity in comparison with other concepts is revealed, value of this concept of methodology of historical science history and prospect of its further development is certain.

У 1980-х роках історик Л. Кертман запропонував нове поняття для методології історії історичної науки – «історіографічна ситуація». Доцільність запровадження автор бачив у потребі посилити синтетичний метод та послабити негативні наслідки аналітичного методу пізнання в цій галузі.

Історіографічну ситуацію він визначив як «стан історичної науки, що склався внаслідок синхронізації певних стадій (або рівнів) розвитку окремих (відносно самостійних) історіографічних процесів, а також зовнішніх процесів, що впливають на розвиток історичної науки» [1, с. 23].

Вважаючи, що кожна історіографічна ситуація неповторна, Л. Кертман зазначив, що всім ситуаціям притаманна одна спільна риса – наявність суперечності (системи суперечностей) між рівнями розвитку певних історіографічних процесів, серед яких виокремлено стрижневу суперечність, яка є джерелом розвитку ситуації. У перспективі досліджень виникає можливість диференціації, типології та класифікації ситуацій, що сприятиме глибшому пізнанню історіографічного процесу.

Історіографічна ситуація - це не миттєвий зріз у довільно обраному моменті розвитку науки. Вона має тривалість, початок і кінець. Ситуація складається, розвивається та вирішується. У центр ситуації автор поміщає подію (історіографічний факт) і знаходить її значення у співвідношенні рівнів розвитку певних історіографічних процесів. Нижня та верхня межа цього співвідношення є відповідно початком і кінцем ситуації, що склалася до того, як сталася ця подія. Історіографічний факт розглядається не тільки як абсолютна наукова вартість, але й з погляду того, яке значення він мав у досліджуваній ситуації [2, с. 106–108].

Осмилення поняття «історіографічна ситуація» продовжили О. Волобуєв, М. Єфременко, І. Сербогіна, Т. Попова [3; 4; 5].